Smärre bidrag

Legend och *legendar* – reflektioner kring en lexikal konkurrens i svenskan

Ingen som regelbundet läser svensk dagspress torde ha kunnat undgå att konstatera att användningen av ordet *legendar* under de senaste decennierna har ökat lavinartat i frekvens, inte minst inom sportjournalistiken, där ordet också har sitt ursprung, vilket inte daterar sig längre tillbaka i tiden än 1963 (Nyord 1986 s. 140). Det rör sig således om en lexikal innovation som på förhållandevis kort tid rönt formidabla framgångar, detta på bekostnad av ordet *legend*, som i sin utvidgade betydelse 'framstående person som är föremål för mytbildning' (SO bd 1 s. 1754, NEO bd 2 s. 274) inte heller tycks vara av gammalt datum i svenskan. Så finns denna betydelse inte upptagen i SAOB:s artikel om ordet från 1939 (bd 15 sp. 465) och den förekommer heller inte i fjärde bandet av Olof Östergrens Nusvensk ordbok från 1934 (1981 bd 2 sp. 1551–1552). Betydelsen i fråga är förmodligen resultatet av en konkretisering av den betydelse som ordet har i uttrycket *levande legend*. Detta uttryck har enligt Bo Bergman (2007 s. 195) »sin förebild i engelskans *living legend* från början av 1900-talet», då det användes av Lytten Strachey i hans *Eminent Victorians* (1918) och i svenskan skulle uttrycket *levande legend* enligt samme författare »vara känt åtminstone sedan 1980-talet». Användningen av det enkla ordet *legend* med personbetydelse – som Bergman överhuvudtaget inte nämner – skulle alltså kunna vara ett nyare fenomen i svenskan än till och med *legendar*.

I ett uttryck som *levande legend* är emellertid enligt min mening ordet *legend* inte ursprungligen personbetecknande i egentlig mening. Det rör sig snarare om ett slags personifiering av dess abstrakta betydelse 'sägen, myt'. Det är på detta sätt som ordet används i följande citat från del 2 av Selma Lagerlöfs *Troll och människor* (1921 s. 280), där Sankta Lucia inte bara personifierar »ljuset» och »hjärtevärm», utan också så att säga »legenden» om sig själv. Det är följaktligen tveksamt att, i likhet med Ylva Byrman i radioprogrammet *Språket* den 18 mars 2014, anföra denna förekomst av ordet *legend* som ett bevis på att det så tidigt som 1921 kunde användas med personbetecknande betydelse:

Aldrig såg jag på den tiden en härligare syn, än när dörren upplåts och hon [Sankta Lucia] trädde in i kammarens mörker. Och jag ville väl önska, att hon aldrig måtte upphöra att visa sig på de värmländska gårdarna. Ty hon är *ljuset*, som betvingar mörkret, hon är *legenden*, som övervinner glömskan, hon är *hjärtevärm*, som gör frusna nejder tilldragande och soliga mitt i vintern. (Mina kursiveringar; likaså i övriga exempel i artikeln.)

Mot en sådan analys talar också det faktum att satsens predikativ inte som i normalfallet står i obestämd (*Björn Borg är en legend inom tennisen*) utan i bestämd form (*legenden*) och att dess subjekt inte namnger den historiska personen i fråga utan betecknar den tradition som hon givit upphov till specifikt i Sverige («Luciafirandet»). Den analys som i uttrycket *levande legend* ser ordet *legend* som personifierande men inte personbetecknande har även stöd i det faktum att ordet *legendarisk* i SAOB (1939 bd 15 sp. 466) bland annat sägs kunna användas om en person »som blivit till en legend», dvs. en person som har kommit att identifieras med sin egen legend, samtidigt som man under uppslagsordet *legend* inte finner detta ord upptaget i dess strikt personbetecknande betydelse, utan endast i betydelserna 'helgonlegend' eller 'otrolig eller osannolik historia, berättelse'.

Om alltså ordet *legend* i uttrycket *levande legend* bevarar sin abstrakta betydelse, förefaller det rimligt att anta att bestämningen *levande* också den här skall uppfattas personifierande och tilldelas betydelsen 'i gestalt av människa' snarare än 'nu levande'. *Levande legend* är alltså beteckningen på en person som så intimt förknippas med den mytbildning som denna person är föremål för att personen identifieras med myten: 'en myt i mänsklig skepnad'. Men så tolkas knappast uttrycket i modern tid, då bestämningen helt klart har fått betydelsen 'nu levande', en betydelse som befäster huvudordet i dess konkreta betydelse 'mytomspunnen person'. Denna betydelse påverkades inte av om uttrycket då reducerades till sitt huvudord. Ett och samma ord kom på så sätt att beteckna såväl myten som dess mytiska huvudperson. I en senare utveckling har ordet frikopplats från mytbegreppet och kommit att användas för att beteckna en för en stor allmänhet känd person, en »kändis» eller berömdhet. Denna semantiska utvidgning är ett faktum i dag men var det förvisso inte på Selma Lagerlöfs tid.

Hur skall man då förklara dagens situation, där två ord – *legend* och *legendar* – konkurrerar med varandra i betydelsen 'berömd person'? Det rör sig till yttermera visso om en konkurrens där det enligt samstämmiga uppgifter (se t.ex. Strömberg 1998 och Öreström 2013) råder synonymi och i vilken det senare ordet är »nykomlingen» medan det förra, enligt Språkrådet («Språklådan», april 2018), fortfarande är »vanligare i bruket» än sin konkurrent på grund av det mer begränsade användningsområdet hos ordet *legendar*, med dess, som nämnt, huvudsakliga hemvist inom sportjournalistiken.

En tänkbar förklaring till uppkomsten av ordet *legendar* står tveklöst att finna i den osäkerhetskänsla som fortfarande vidlåder ordet *legend* med avseende på möjligheten att låta det beteckna personer. Denna osäkerhetskänsla och tendensen att som en följd av den ta sin tillflykt till ordet *legendar* för att beteckna en berömd person belyses av följande citat:

En annan ständigt återkommande läsarfråga är skillnaden mellan *legend* och *legendar*. Många irriterar sig nämligen över att vi ibland omskriver somliga berömdheter som just legender. Jag har själv länge trott att en legend enbart är en mytisk berättelse och alltså inte kan vara en person. En person kring vilken det förekommer legender blir i stället en legendar. Dock visar ett studium av Nationalencyklopedin att en person visst kan vara en legend. En nyans av begreppet är nämligen, enligt NE: »om framstående person som är föremål för mytbildning: *han är en levande legend*». (Göteborgs-Postens »Läsardialog» 6.3.2006)

Språkrådet tar i sin »Frågelåda» (april 2018) inte ställning till frågan om orsakerna till uppkomsten av ordet *legendar*, utan konstaterar endast ett det idag är »helt etablerat i svenskan» och att det i förhållande till *legend*, som sägs kunna vara »tvetydigt», erbjuder en »fördel» därför att »det klargör att det är en människa som avses». Denna »fördel» anges inte av Språkrådet explicit som en möjlig orsak till uppkomsten av ordet *legendar* men en sådan slutsats kan nog sägas ligga latent i det resonemang som förs. »Osäkerhet» eller »tvetydighet» såsom begränsande faktorer i bruket av ordet *legend* utgör dock inte ensamma ett tillräckligt kriterium när det gäller att förklara ordet *legendar*, detta beroende på de svårigheter som är förknippade med att fastställa en något så när exakt tidpunkt för den semantiska utvecklingen hos ordet *legend* från 'myt' och 'personifierad myt' till 'mytomspunnen person' och därifrån till 'berömd person' i allmänhet. Det går alltså inte att på grundval av enbart detta kriterium med någon säkerhet avgöra att ordet *legend* över huvud taget har med uppkomsten av ordet *legendar* att göra.

Kriteriet i fråga blir emellertid starkare när det kombineras med ett annat, nämligen det som kan formuleras utifrån följande antagande: Den regelbundenhet med vilken ordet *legend* i dagens svenska åtföljs av epitetet *levande* i detta senare ords omtolkade betydelse av 'nu levande', 'som lever nu' har hos språkbrukarna skapat uppfattningen att det enkla ordet *legend* endast kan referera till personer som inte är i livet vid tidpunkten för ordets användning i tal eller skrift. Det kan därför sägas ha uppstått en semantisk lucka som man genom att bilda ordet *legendar* har velat fylla i en situation där man upplevde att endast kollokationen *levande legend* fanns att tillgå för att beteckna en berömd person som är i livet. Betydelsen 'berömd person' har alltså delats upp på två ordformer beroende på om personen i fråga lever eller ej. Att denna uppdelning är en realitet i det aktuella språkbruket framgår av att man tycks dra sig för att tala om en person som *levande legendar* eftersom kombinationen av dessa ord ger intryck av pleonasm. Uppdelningens realitet framgår också av att ett epitet som *blivande* förefaller väl förenligt med huvudordet *legendar* för att karakterisera en ung person som senare i livet kan förmodas uppnå så stor berömmelse att vederbörande då kan omtalas, inte som en *legend*, men just som en *legendar* eller en *levande legend*. Följande citat belyser detta förhållande:

Från en *legend* till en *blivande legendar*. När Alicia Vikander fick ta emot en Oscar för bästa kvinnliga biroll var det första gången på 41 år som en svensk fick Hollywoods finaste pris för en skådespelarinsats. (Aftonbladet 29.2.2016)

Legenden i fråga är Ingrid Bergman, som 1974 belönades med en Oscar för sin biroll i filmen *Orientexpressen*. Ingrid Bergman avled 1982 och betecknas därför inte som en *legendar*. Omvänt gäller för Alicia Vikander att hon redan under sin livstid kan förväntas uppnå en så hög grad av berömmelse att hon gör sig förtjänt av epitetet *legendar*. Men frågan är om hon redan då kan komma att omtalas som en »legend inom svensk film»?

Obenägheten att använda *legend* på bekostnad av *legendar* blir än tydligare om möjligheterna för den omtalade personen att senare i sitt liv uppnå status av *legendar* framställs som osäkra genom modaliserande uttryck som *väl kanske* (1) eller ett verb som *tro* (2):

- (1) Men Michel är väl *kanske* en *blivande legendar* (Språkbankens »Twittermix» i Korp 2008)
- (2) Green som blivit min stora favorit och som jag *tror* kommer att *växa till* en *legendar* (Ibid.) [= 'som jag tror är en *blivande legendar*']

Det som sagts ovan betyder dock inte att ordet *legendar* skulle vara oförenligt med karaktärstypen av en vid tiden för denna karaktärstyp avlidet person. Förutsättningen för detta är att skribenten i sin karaktärstyp anlägger ett *samtidsperspektiv* snarare än efter *eftertidsperspektiv*. Både »Svarte Filip» Johansson (3) och Erik Lemming (4) är med detta senare perspektiv *legendar* inom svensk idrott (fotboll respektive friidrott), men de var redan i sin samtid berömda i sina respektive idrotter, en berömmelse som med den moderna termen *legendar* väl fångar den hjältegloria som redan under deras livstid omgav dem. I exempel (4) möter vi till och med Erik Lemming redan i början av hans karriär, långt innan hans insatser hade gjort honom aktuell för att beskrivas som *legendar*. Man skulle kunna säga att skribenten här genom ordet *blivande* anlägger ett *förtidsperspektiv* medan perspektivförskjutningen i (3) ligger i kopulaverbets tempus: 'var en *legendar*' > 'är en *legend*'.

- (3) En annan *legendar* var »Svarte Filip» Johansson (Göteborgs-Posten 23.4.1994)
- (4) År 1899 uppenbarade sig Erik Lemming (*blivande legendar* i Öis), som ensam försvarade kretsens anseende vid allmänna tävlingen i Eskilstuna. (Ibid. 26.12.2004)

Tillkomsten av den lexikala nybildningen *legendar* har således förvisso semantiska orsaker, men den har inte desto mindre underlättats av en rent språklig omständighet, nämligen existensen av adjektivet *legendarisk*, utifrån vilket ordet *legendar* uppenbarligen har bildats genom retrograd avledning med samtidig substantivering av suffixet *-ari(us)*, som egentligen är adjektiviskt och som återfinns som sådant i de engelska (*legendary*), franska (*légendaire*) och tyska (*legendär*) ord som motsvarar svenskans *legendarisk*. Detta ord är belagt i svenskan endast sedan 1898 och intressant att konstatera är att adjektivet dessförinnan hade formen *legendär* (SAOB bd 15 sp. 465), vilken i svenskan sedan länge är utkonkurrerad av formen *legendarisk*. Intressant är också att konstatera att utvecklingen i tyskan är den motsatta: adjektivet *legendär* har där under påverkan av franskans *légendaire* mer eller mindre slagit ut det äldre och idag ovanliga *legendarisch* (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen 1993 s. 780).

Det som är speciellt för utvecklingen *legendarisk* > *legendar* i svenskan med avseende på »retrograderingen» (Johannisson 1964 s. 15) art är att denna så att säga endast är partiell: I ordet *legendarisk* identifieras två suffix, det latinska *-ari(us)*, men också det inhemska *-isk* (tyskans *-isch*), som i svenskan (liksom *-isch* i tyskan) normalt ersätter det grekiska *-ik* i adjektiv, detta eftersom i svenskan *-ik* blivit ett substantiviskt suffix (*politik*, *musik* osv.). »Retrograderingen» påverkar emellertid endast *isk*-suffixet och kvar blir det ofullständiga *ari*-suffixet i form av *-ar*, vilket alltså tolkas som ett substantiviskt suffix. Vi får således i svenskan två former, det enkla *legend* och det avledda *legendar*, som konkurrerar om det betydelseinnehåll som i t.ex. engelska ryms i det enda ordet *legend*.

Det är ofrånkomligt att en lexikal konkurrens som den mellan *legend* och *legendar* ger upphov till allmänhetens kommentarer och omdömen, i form av t.ex. diskussionsinlägg i sociala medier på internet, insändare i dagspressen eller frågor i tidningarnas språkspalter. I fallet *legend* vs *legendar* har reaktionerna varit osedvanligt många och övervägande negativt hållna. Man ifrågasätter framför allt behovet av »nykomlingen» *legendar* vid sidan av det etablerade och som en synonym betraktade *legend*, och man lägger skulden för denna »onödiga» innovation på sportjournalistiken. Man hänvisar också till andra språk som »klarar sig» utan den svenska distinktionen. Följande citat är representativt för hur det låter i många debattinlägg:

Det sistnämnda ordet *legendar* är tänkvärt nog inte lånat från andra språk utan fritt uppfunnet av sportjournalister. Tyskan har *Legende*, engelskan har *legend*, franskan har *legend* men de talar inte om *legendarer*. Det gör bara svenskar med överhettat sportintresse. (Göteborgs-Posten 29.8.2012)

Men frågan är om man trots allt inte ska betrakta ordet *legendar* som en lexikal tillgång för svenskan. Det tillåter detta språk att i ett enda ord uttrycka det som i engelskan kräver två ord, *living legend*. Svenskans fördel i förhållande till franskan och tyskan är till och med ännu större. Det stämmer nämligen inte att, som det sägs i citatet, franskan skulle ha ett personbetecknande ord **legend* (vilket i så fall skulle ha varit **légend*). Detta språk har helt enkelt inte någon direkt motsvarighet varken till *legendar* eller till *legend* (om person), utan endast det abstrakta *légende* med betydelsen 'myt, sägen'. Franskan måste därför ta sin tillflykt till adjektivet *légendaire* som bestämning till ett substantiv för att kunna tala om legendarer och legender. Tyskan har inte heller någon direkt motsvarighet (**Legend*) till svenskans *legendar* och *legend*, men kan, till skillnad från franskan, använda det abstrakta *Legende* personifierande, speciellt i kombination med adjektivet *lebend*: »In Hollywood zählt Marlon Brando [1978] zu den lebenden *Legenden* der Filmwelt.» (Duden 1999 bd 5 s. 2386)

Det förhållandevis nyskapade ordet *legendar* försvarar därmed, enligt min mening, sin närvaro i det svenska språkets lexikon. En helt annan sak är att det lätt kan gå inflation i ordet, om det rentav inte redan har gjort det: »Häromdagen gick denne *legendarernas legendar* runt på 65 slag.» (Svenska Dagbladet 6.2.1995)

Litteratur

- Bergman, Bo, 2007: Ordens ursprung. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
 Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache, Band 5. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag 1999.
 Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 2. Auflage. Berlin: Akademie Verlag 1993 [1989].
 Johannisson, Ture, 1964: Tendenser i nutida svensk ordbildning. I: Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik. Stockholm–Göteborg–Uppsala: Almqvist & Wiksell. S. 7–22.
 NEO = Nationalencyklopedins ordbok, andra bandet. Högåns: Bokförlaget Bra Böcker 1996.

- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal. Stockholm: Esselte Studium 1986.
- Oreström, Bengt, 2013: Svenska ordboken. 6:e uppl. Lund: Studentlitteratur.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, femtonde bandet. Lund: P.H. Lindstedts Univ.-Bokhandel 1939.
- SO = Svensk ordbok, första bandet. Stockholm: Norstedts 2009.
- Strömberg, Alva, 1998: Stora synonymordboken. 2:a uppl. Stockholm: Strömbergs.
- Östergren, Olof, 1981 [1934]: Nusvensk ordbok. Andra bandet. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Olof Eriksson